

WANTSSEN IN FRYSLÂN (DEEL 2): DE LISDODDEWANTS

Philip Zeinstra

In de afgelopen vijf jaar is een begin gemaakt met het systematisch inventariseren van wantsen in Fryslân (Zeinstra 2001). Alle uurhokken (5x5 km) zijn inmiddels bezocht, hetzij in deze periode, hetzij al eerder. Het spreekt vanzelf dat aanzienlijk meer tijd nodig is om een compleet beeld van de soortenrijkdom per plek en de verspreiding per soort te kunnen geven. Verder is er nog veel te doen op het gebied van biotoop- en waardplantkeuze, levenscyclus, frequentieclassificatie, uitbreiding verspreidingsgebied en populatiedynamica, in aanvulling op reeds aanwezig landelijk onderzoeksmateriaal. Bovengenoemde leemtes in kennis gelden ook voor een interessant wantsje, dat gebonden is aan lisdodde en haar naam daaraan ontleent: de Lisdoddewants (Chilaris typhae (Perris)). Een aantal van de bovengenoemde aspecten van deze soort wordt in onderstaand artikel beschreven.

SIGNALEMENT

De Lisdoddewants behoort bepaald niet tot de grotere insecten. De lengte ligt tussen de 3,7 en 4,6 mm. De hoofdkleur is geelbruin. Als je de bovenzijde van de wants bekijkt, zie je een flink aantal zwarte puntjes, los verspreid of in rijen gerangschikt. Het komt veel voor dat de hoofdkleur wordt onderbroken door donkere vlekken. Bij alle exemplaren van deze soort, die ik in Fryslân heb gevonden, was verder duidelijk te zien dat het vierde sprietlid (het lid aan de top) donkerder is dan de andere drie leden. Deze donkere kleur ontbreekt op bijgaande illustratie, die is gemaakt door de Franse wantsenkundige Jean Péricart (figuur 1). De soort is tot slot te herkennen aan het glimmende uiterlijk en het ontbreken van beharing. Deze beschrijving heeft overigens uitslui-

tend betrekking op het volwassen insect, dus niet op een van de nimfenstadia.

DE WAARDPLANT

De Lisdoddewants heeft zich gespecialiseerd op lisdodde. Zij komt zowel voor op de Grote- als op de Kleine lisdodde, maar er is een verschil in voorkeur. Vanaf 1853 tot nu zijn in totaal 85 waarnemingen van de Lisdoddewants bekend uit heel Nederland. Bij 40 van deze waarnemingen wordt de waardplant genoemd: 38 keer de Grote lisdodde en slechts 2 keer de Kleine. De laatste twee zijn afkomstig uit het Zeeuwse Nisse uit het jaar 1951. Van de 38 waarnemingen van de soort op Grote lisdodde hebben er 34 betrekking op Fryslân. Tijdens de inventarisaties is ook gelet

op het voorkomen van de wants op Kleine lisdodde, maar tot nu toe nog zonder resultaat.

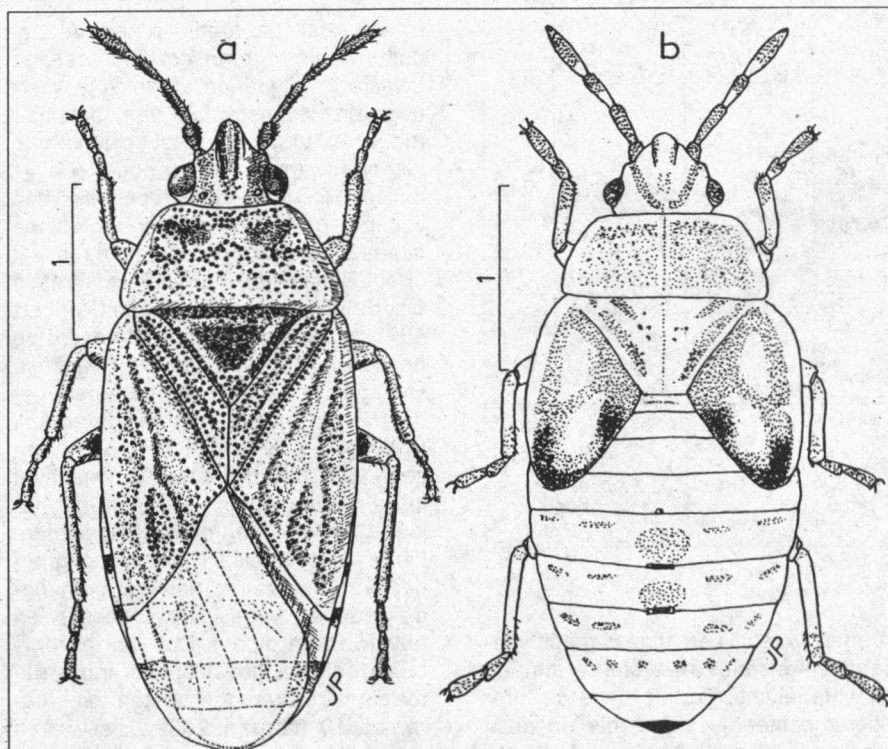
HET VELDWERK

Met een beetje geduld zijn de wantsjes zonder problemen te vinden. De lisdoddekolven van het winterhalfjaar laten zich zonder moeite uitpluizen. Niet zelden is het meteen met de eerste kolf al raak; 80% van mijn Friese vondsten zijn zo gedaan. Het oude vruchtpluis kan soms tot ver in het volgende jaar standhouden. Zo trof ik bijvoorbeeld een restant van een kolf uit het jaar 2000 in het natuurreservaat 'het Houtwiel' nabij Broeksterwoude, waarin op 17 juli 2001 één Lisdoddewants aanwezig bleek te zijn.

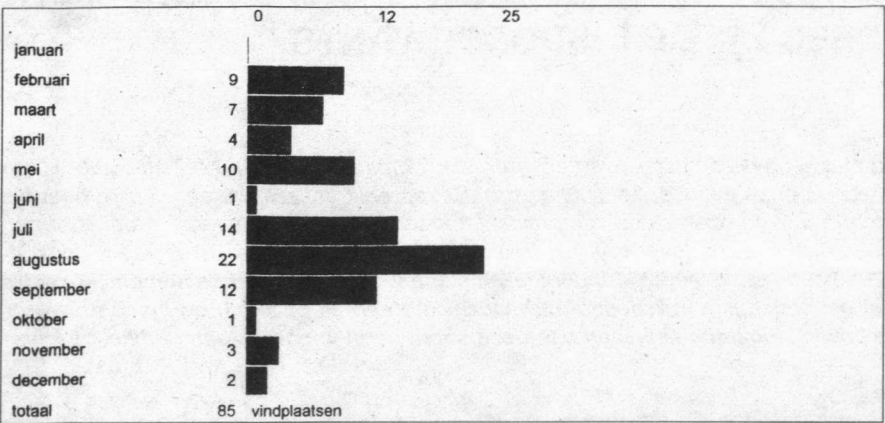
Lisdoddewantsen leven vaak diep weggedoken in het vruchtpluis. Om ze in jonge en dus nog stevige lisdoddekolven op te sporen kan men het beste met de duim het pluis 'doorbladeren'. Hierdoor raken de insecten verontrust, waarna zij hup heil aan de buitenkant van de kolf gaan zoeken. Deze methode is te verkiezen boven het volledig uitpluizen en -plukken, omdat het onderkomen zo onbeschadigd blijft.

Soms bevinden de wantsen zich al aan de buitenkant van een kolf nog voordat je iets hebt ondernomen. Dit heb ik éénmaal waargenomen, bij bungalowpark 'de Wilgen' bij Boornbergum. Dit was in de namiddag van 25 augustus 1999 en met zacht weer. Ongeveer 25 exemplaren zaten verdeeld over verschillende kolven in de zon; een kleine helft hiervan was in paring.

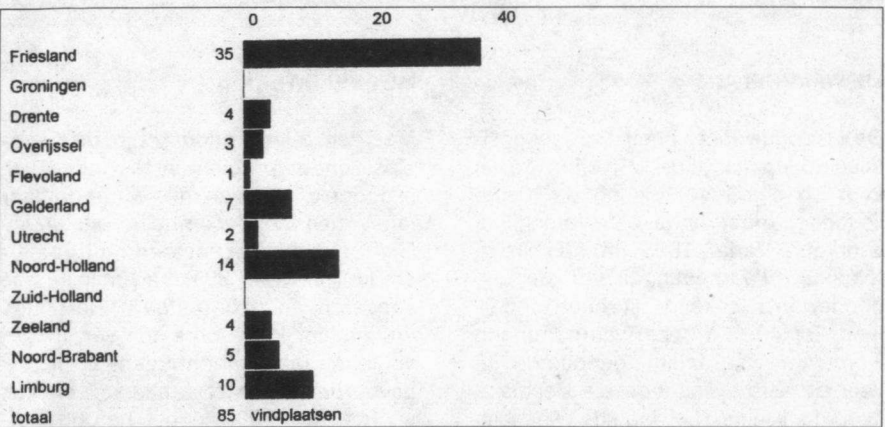
Nog een andere manier om deze wants te vinden bestaat uit het inspecteren van de smalle ruimten tussen de bladeren. Geen van de 85 waarnemingen is voor zover bekend met de-

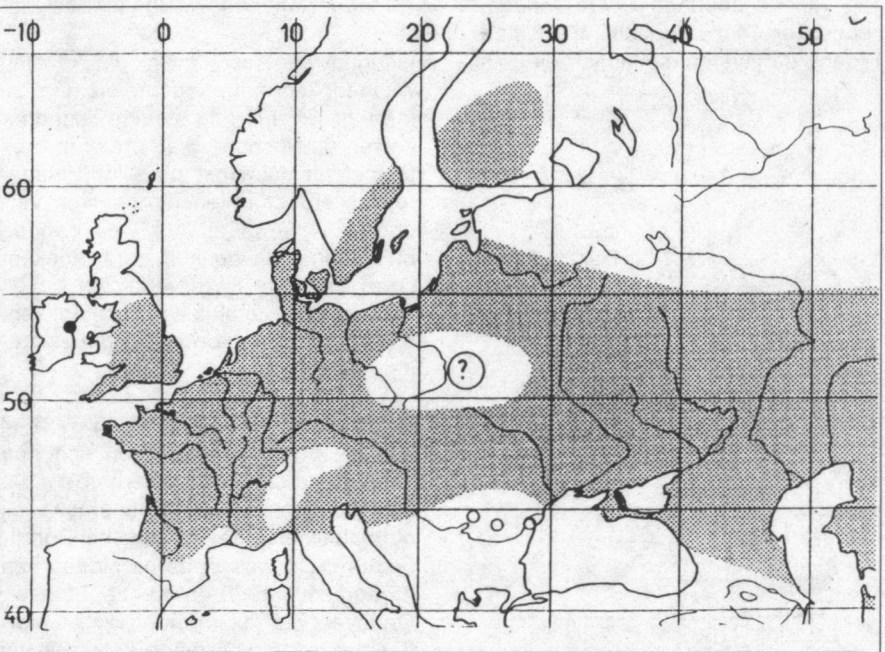
Figuur 1. De Lisdoddewants: a. volwassen exemplaar, b. nimfenstadium

Figuur 2. Aantal vindplaatsen van de Lisiododewants per maand in de periode 1885 tot en met februari 2002.

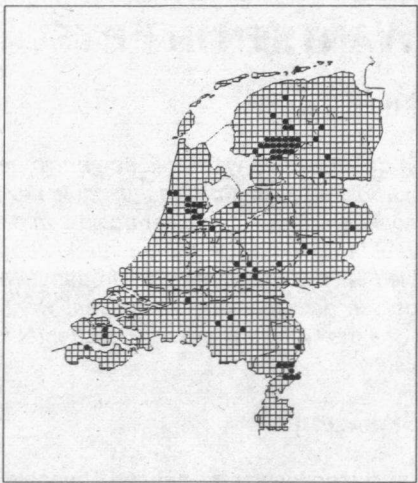
Figuur 4. Vindplaatsen van de Lisiododewants verdeeld over de provincies in de periode 1885 tot en met februari 2002.

Figuur 5. Verspreiding van de Lisiododewants in Europa.

ze methode gedaan. Desondanks bleek dat meerdere wantsenkenners deze methode wel degelijk toepassen (mond. med. B. Aukema). Verder is het mij opgevallen dat heel wat soorten wantsen op het witte doek

kunnen verschijnen tijdens nachtvlinderinventarisaties met sterke lampen en witte laken. Tot nu toe is de heer Stigter echter de enige, die op deze manier de Lisiododewants op het witte laken heeft mogen begroeten. Hij ont-

Figuur 3. Verspreiding van de Lisiododewants, gebaseerd op gegevens van de periode 1885 tot en met februari 2002.

dekte zo twee wijfjes op 9 augustus 1996 bij Lienden (Gelderland). Sommige nachtvlinderliefhebbers maken gebruik van een vlinderval. Het is de moeite waard ook eens te kijken wat deze methode aan wantsen oplevert. Het meeste succes heb ik gehad tijdens vooraf uitgestippelde fietsroutes, waarvan te verwachten viel dat de waardplant veelvuldig aanwezig zou zijn. De Tjongervallei, een weg die de loop van het riviertje de Tjonger volgt, is hier een fraai voorbeeld van.

LEVENSCYCLUS

Er kan in alle jaargetijden naar de Lisiododewants worden gezocht, getuige ook de in bijgaande afbeelding weergegeven levenscyclus van het dier (figuur 2). Van de levenscyclus van de Lisiododewants is echter nog niet alles bekend. Péricart heeft recentelijk een schema opgesteld dat in hoofdlijnen gebaseerd is op waarnemingen uit Groot-Brittannië, namelijk afkomstig uit Southwood en Leston (Péricart 1998). Daarnaast is het gebaseerd op beschikbaar materiaal uit Frankrijk. Het komt er op neer dat de eerste generatie zich in het voorjaar ontwikkelt in lisiododekolven van het vorige seizoen. De tweede generatie verschijnt in de nieuwe kolven, en wel in het najaar. Overwintering daarin is meerdere keren vastgesteld. Tijdens een groot deel van het jaar komen dus gemengde groepen voor van volwassen en onvolwassen dieren. Dat was bijvoorbeeld ook het geval op het industrieterrein de Esken, ten oosten van Joure, op 10 februari 2002. Hier waren niet alleen volwassen exemplaren aanwezig, maar ook wantsen van sta-

dia een, twee, drie en vijf, tevens het laatste nimfenstadium (zie ook Zeinstra 2001). Vergeleken met de Nederlandse situatie lijkt er in dit model wel een verschil te zijn ten aanzien van de paringsperiode van de tweede generatie. Volgens Péricart valt deze periode in de herfst, terwijl ik in de Wilgen op 25 augustus (1999) al parende Lisdoddewantsen waarnam, dus in de nazomer.

RELATIE MET EEN MOTJE

In kolven van Grote lisdodde komt ook de rups voor van een klein nachtvlindertje, *Limnaecia phragmitella* (Stainton) genaamd (Emmet 1979). De soort behoort tot de familie van de *Cosmopterigidae* en komt in ons land verspreid voor (Kuchlein 1993). De rups zou in de kolven verblijf houden in de periode van september tot en met mei en voedt zich hier met de zaden in de kolf. Het gevolg is dat deze (eerder) gaan pluizen. In de Verenigde Staten gebeurde dit ook, maar daar ontdekte men dat dit verhaal nog een staartje had (Wheeler 1987). Begin juni werd de Lisdoddewants namelijk nog uitsluitend gezien in oude kolven van het voorgaande jaar: "fluffed out by feeding of the *Cosmopterigid* *Limnaecia phragmitella* (Stainton)". Door de spinselactiviteiten van de rupsen werden de zaden in de kolven bijeen gehouden tot ver in het volgende jaar, in tegenstelling tot zaden van niet door de rupsen aangetaste kolven, die gedurende de winter en het vroege voorjaar wegwaaien. Vanaf midden juli tot begin augustus werden in de Verenigde Staten steeds minder wantsen in de oude kolven aangetroffen en steeds meer in de nieuw gevormde 'staminate spikes' (mannelijke bloeiwijzen), die echter snel uiteen vielen. Vervolgens werden de Lisdoddewantsen aangetroffen in de 'pistillate spikes' (vrouwelijke bloeiwijzen). De paring vond plaats op de buitenkant daarvan. Dat laatste komt overeen met mijn waarneming in het bungalowpark bij de Wilgen.

VERSPREIDING IN NEDERLAND

De eerst bekende vondst in Fryslân van de Lisdoddewants is gedaan door J.H. Woudstra. Het betreft hier een

exemplaar in Beetsterzwaag, dat op 9 september 1971 werd signaleerd. Daarna bleef het een poosje stil. Alle andere vindplaatsen in onze provincie zijn van recente datum: 1998 tot en met februari 2002 (figuur 3). Opmerkelijk is de vondst van het dier op Schiermonnikoog op 25 mei 2001. Dit betrof een mannetje in een kolf van het jaar daarvoor. De lisdodde groeide in een plasje ten noorden van het Bospad. Het bleek de eerste vondst te zijn voor de Waddeneilanden. Intussen lijken andere provincies in vergelijking met Fryslân onderbemonsterd voor wat betreft deze gespecialiseerde wants (figuur 4). De vindplaatsen in Noord-Holland zijn nagenoeg alle ontdekt door B. Aukema en J.H. Woudstra en ook bijna allemaal in het jaar 1971. In Gelderland hebben verschillende personen de Lisdoddewants aangetroffen in de periode 1885 tot en met 1996. De meeste Limburgse vondsten dateren uit de jaren veertig.

VERSPREIDING IN EUROPA EN DE VERENIGDE STATEN

De Lisdoddewants komt voor in Midden-Europa, inclusief Groot-Brittannië. In Zweden reikt het verspreidingsgebied tot ongeveer 60 graden en in Finland tot ongeveer 63 graden noorderbreedte. In het oosten komt de wants voor tot in het midden van Rusland en tot de Kaukasus (Péricart 1998), zie figuur 5. Recent is de soort ook in Noord-Amerika ontdekt, namelijk in Pennsylvanië, New York, Delaware en Maryland (Wheeler 1987).

DISCUSSIE

Het lijkt erop dat de Lisdoddewants de voorkeur geeft aan de Grote lisdodde boven de Kleine lisdodde (38:2). Wellicht treden hierin regionale verschillen op. Verder is het goed mogelijk dat tijdens inventarisaties te weinig naar de Kleine lisdodde is gekeken. Als deze plant bewust meer bij het onderzoek zou worden betrokken, zou een (kleine) inhaalslag kunnen plaatsvinden. Mogelijk speelt echter ook het minder algemeen voorkomen van de Kleine lisdodde ten opzichte van de Grote lisdodde een rol.

Het vaststellen van de aanwezigheid van de Lisdoddewants met behulp van nachtelijk lichten heeft als nadeel dat niet kan worden nagegaan uit welk gebied de wantsen afkomstig zijn. Veel soorten, zeker ook de Lisdoddewants, hebben een goed ontwikkeld vliegvermogen. Het zou daarom nuttig zijn ook meer onderzoek te doen naar het verspreidingsgedrag van wantsen en de afstanden die ze hierbij kunnen afleggen.

Volgens Péricart valt de tweede paringsperiode in de herfst. Mogelijk beginnen de wantsen in Nederland wat vroeger, gezien de waarneming van parende exemplaren op 25 augustus 1999 bij de Wilgen. Deze waarneming wijst er bovendien ook op dat de Lisdoddewantsen van de tweede generatie aan de buitenkant van de lisdoddekolven paren. Het Amerikaanse verhaal bevestigt dit. Het kan zijn dat er voor paring op dit moment in het jaar binnenin de kolven nog geen mogelijkheid bestaat. Kennelijk nemen de dieren het grotere risico voor lief.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat *Limnaecia phragmitella* bij ons eenzelfde rol speelt als in de Verenigde Staten. Een aanwijzing hiervoor is de waarneming bij Leersum in 1992 van R.C. Cobben, waarbij het vruchtpluis van de lisdodden op 12 juli nog op zijn plaats zat en talrijke nimfen en enkele volwassen Lisdoddewantsen bleek te bevatten. Hetzelfde geldt voor de waarneming in natuurreservaat het Houtwiel op 17 juli 2001.

Het is van belang tijdens inventarisatieronden naast de aantallen volwassen Lisdoddewantsen ook die van onvolwassenen te noteren om een scherper beeld te krijgen van de ontwikkeling van de nimfen. Tevens is dan te achterhalen of de wants in plaats van twee misschien ook wel eens drie generaties in een jaar voortbrengt. De Lisdoddewants lijkt in Nederland een algemene en wijdverbreide soort. Vergelijking van de huidige bekende verspreiding van de wants met het verspreidingsgebied van de Grote en Kleine lisdodde (Van der Meijden 1989) leert dat nog veel meer leefgebieden van de Lisdoddewants kunnen worden gevonden.

DANKWOORD

Berend Aukema verstrekke de verspreidingsgegevens voor zover die betrekking hadden op gebieden buiten Fryslân. Hij heeft het artikel verder voorzien van een aantal kanttekeningen.

LITERATUÛR

- EMMET A.M. 1979. A field guide to the smaller British Lepidoptera. Londen.
- KUCHLEIN J.H. 1993. De kleine vlinders. Handboek voor de Faunistiek van de Nederlandse Microlepidoptera.
- MEUDEN R. VAN DER, C.L. PLATE & E.J. WEEDA 1989. Atlas van de Nederlandse flora deel 3. Leiden.
- PÉRICART J. 1998. Hemipteres. Lygaeidae Euro-Mediterraneens. Vol. 1. Faune de France 84A.
- WHEELER A.G. & J.E. FETTER 1987. *Chilacis typhae* (Heteroptera: Lygaeidae) and the subfamilie Artheneinae new to North America. *Proceedings of the Entomological Society of Washington* 89: 244-249.
- ZEINSTRÄ PH. 2001. Wäntsen in Fryslân (deel 1). *Twirre* 12, 3: 101-102.

Philip J. Zeinstra,
Idzardaweg 36^, 8476 EL Ter Idzard
(tel.: 0561-616330).